

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.61>

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВА НА РЕАБІЛІТАЦІЮ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Осьмак А.М.,

*аспірант кафедри міжнародного та кримінального права**Навчально-наукового інституту права,**психології та інноваційної освіти**Національного університету «Львівська політехніка»*

ORCID: 0009-0009-4147-6949

e-mail: andrii.m.osmak@lpnu.ua

Осьмак А.М. Підстави виникнення права на реабілітацію: проблемні аспекти законодавства та шляхи удосконалення.

У статті розкрито проблемні аспекти національного законодавства щодо підстав виникнення права на реабілітацію та запропонувати шляхи їх удосконалення. Відзначено, що історичний розвиток інституту реабілітації відображає зміну суспільних поглядів на роль правосуддя у захисті невинних і справедливого покарання винних. Основною передумовою виникнення права на реабілітацію є несправедливе або неаргументоване кримінальне переслідування та незаконне винесення вироку.

Класифіковано умови реабілітації класифікують на дві групи: на загальні та специфічні. Загальні умови реабілітації включають: соціальну важливість інституту реабілітації, вдосконалення законодавства про реабілітацію, ефективне застосування правових норм, рівень поінформованості реабілітованих щодо правових норм, рівень правової свідомості та правової культури учасників процесу реабілітації. Специфічні умови реабілітації включають: набуття чинності акту про реабілітацію; визнання органом кримінального переслідування або судом права реабілітованого на компенсацію збитків; відновлення прав і свобод, закріплених у відповідному акті про реабілітацію; роз'яснення реабілітованому щодо процесу компенсації збитків, відновлення прав і свобод та ін.

Підстави виникнення права на реабілітацію визначено як приводи або причини, що виражені в юридичному акті, за наявності яких особа має право на реабілітацію. Підстави поділено на такі групи як: підстави виникнення права на реабілітацію підозрюваного, обвинуваченого; підстави виникнення права на реабілітацію підсудного; підстави виникнення права на реабілітацію засудженого; підстави виникнення права на реабілітацію виправданого в частині мотивів і підстав виправдання; підстави виникнення права на реабілітацію неповнолітніх, підстави виникнення права на реабілітацію неосудних осіб.

Підсумовано, що для подальшого розвитку інституту реабілітації необхідно приділяти увагу підвищенню кваліфікації та професійної етики суддів, адвокатів і прокурорів, а також забезпеченню їх незалежності. Розробка нових підходів до компенсації завданих збитків і відновлення репутації незаконно засуджених є пріоритетом у цьому напрямку. Зрештою, становлення інституту реабілітації сприяє зміцненню довіри до правосуддя та підвищенню рівня захисту прав людини в суспільстві.

Ключові слова: реабілітація, право на реабілітацію, система реабілітації, незаконно засуджені особи, умови реабілітації, підстави реабілітації, кримінальне провадження, судове провадження, виправдувальний вирок.

Osmaк A.M. Grounds for the emergence of the right to rehabilitation: problematic aspects of the legislation and ways of improvement.

The article reveals problematic aspects of national legislation regarding the grounds for the emergence of the right to rehabilitation and suggests ways to improve them. It is noted that the historical development of the rehabilitation institution reflects a change in public views on the role of justice in protecting the innocent and justly punishing the guilty. The main prerequisite for the emergence of the right to rehabilitation is unlawful or unfounded criminal prosecution and unlawful sentencing.

The conditions for rehabilitation are classified into two groups: general and specific. General conditions for rehabilitation include: the social importance of the rehabilitation institution, improvement of rehabilitation legislation, effective application of legal norms, the level of awareness of rehabilitated persons regarding legal norms, the level of legal awareness and legal culture of participants in the rehabilitation process. Specific conditions for rehabilitation include: entry into force of the rehabilitation act; recognition by the criminal prosecution body or the court of the right of the rehabilitated person

to compensation for damages; restoration of rights and freedoms enshrined in the relevant act on rehabilitation; clarification to the rehabilitated person regarding the process of compensation for damages, restoration of rights and freedoms, etc.

The grounds for the emergence of the right to rehabilitation are defined as the reasons or reasons expressed in a legal act, if present, a person has the right to rehabilitation. The grounds are divided into the following groups: grounds for the emergence of the right to rehabilitation of a suspect, accused; grounds for the emergence of the right to rehabilitation of a defendant; grounds for the emergence of the right to rehabilitation of a convicted person; grounds for the emergence of the right to rehabilitation of an acquitted person in terms of the motives and grounds for acquittal; grounds for the emergence of the right to rehabilitation of minors, grounds for the emergence of the right to rehabilitation of mentally ill persons.

It is concluded that for the further development of the rehabilitation institute, it is necessary to pay attention to improving the qualifications and professional ethics of judges, lawyers and prosecutors, as well as ensuring their independence. The development of new approaches to compensating for damages and restoring the reputation of those wrongfully convicted is a priority in this direction. Ultimately, the establishment of the rehabilitation institute contributes to strengthening trust in justice and increasing the level of protection of human rights in society.

Key words: rehabilitation, right to rehabilitation, rehabilitation system, illegally convicted persons, conditions of rehabilitation, grounds for rehabilitation, criminal proceedings, court proceedings, acquittal.

Постановка проблеми. Реабілітація має вкрай важливе значення для тих, хто страждав від судових зловживань та неправомірних обвинувачень, відновлюючи їхню репутацію та повертаючи їм право на гідність. Цей інститут забезпечує механізм захисту прав людини, який сприяє вдосконаленню правової системи та забезпечує виправлення помилок. Підтримуючи ідеали верховенства права, реабілітація слугує інструментом для забезпечення справедливості та рівності перед законом. Крім того, це сприяє збереженню громадської довіри до судових процесів та правових органів, коли вони показують готовність виправити неправильно винесені вироки. Зміни у законодавстві щодо реабілітації також можуть стимулювати розвиток ефективніших механізмів попередження судових помилок, таких як більш ретельний судовий розгляд справ та захист прав підозрюваних. Розширення прав осіб, які постраждали від неправомірних дій, зміцнює демократичні цінності та підвищує загальний рівень довіри до правосуддя.

Стан опрацювання проблеми. Проблеми реабілітації осіб, незаконно і необґрунтовано притягнутих до кримінальної відповідальності, незаконно засуджених, та відшкодування їм шкоди, посідає особливе місце в системі кримінально-процесуального права як у правовій науці, так і в правозастосовній практиці. Окремі питання інституту реабілітації досліджували в своїх працях вчені-юристи О. Бандурка, Ю. Грошевий, О. Капліна, А. Суховіліна, В. Маляренко, В. Назаров, В. Нор, Ю. Шемшученко та інші. Значний внесок у розвиток інституту реабілітації, особливо в контексті І. Кравчук, Л. Місінкевич, А. Наумова, О. Осауленко, В. Тертишник, В. Ченцов, М. Шумило, І. Якимчук та інші. Наукові розвідки зазначених авторів не вичерпали цієї складної проблеми, а навпаки створили фундаментальну базу для подальшого ґрунтовного її дослідження.

Мета – розкрити проблемні аспекти національного законодавства щодо підстав виникнення права на реабілітацію та запропонувати шляхи їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Інститут реабілітації незаконно засуджених осіб є важливим механізмом у сучасній правовій системі для забезпечення справедливості та захисту прав людини. Він сприяє відновленню порушених прав і репутації невинних людей, які стали жертвами судових помилок або неправомірних дій органів правосуддя. З огляду на це, постійне вдосконалення інституту реабілітації є критично важливим для підтримки довіри громадськості до системи правосуддя та забезпечення ефективного захисту основних прав і свобод громадян.

Становлення інституту реабілітації незаконно засуджених осіб є важливим етапом у розвитку правової системи будь-якої країни. У процесі свого розвитку інститут реабілітації пройшов кілька етапів змін, пов'язаних з еволюцією правової думки та підходів до забезпечення справедливості. Перші кроки у цьому напрямку були спрямовані на захист прав людей, які постраждали від неправомірного засудження, шляхом відновлення їхньої репутації та надання компенсацій. Історичний розвиток інституту реабілітації відображає зміну суспільних поглядів на роль правосуддя у захисті невинних і справедливого покарання винних.

Значна частина становлення інституту реабілітації незаконно засуджених була пов'язана з впровадженням механізмів перегляду судових рішень, зокрема апеляційних процедур та нових доказів. Це сприяло не тільки зменшенню випадків помилкового засудження, але й підвищенню

довіри громадськості до правосуддя. Сучасні підходи до реабілітації включають юридичні та соціальні аспекти, що дозволяють постраждалим особам ефективно повернутися до нормального життя [1, с. 312].

Основною передумовою виникнення права на реабілітацію є неправомірне або неаргументоване кримінальне переслідування та незаконне винесення вироку. Умова це зовнішній фактор, що впливає на посилення або гальмування причини (підстави), і їхній взаємозв'язок має вирішальне значення для реабілітації невинної людини. Найбільш важливі умови, які безпосередньо впливають на розвиток процесу, називаються факторами. Умови реабілітації класифікують на дві групи: на загальні та специфічні [2, с. 14]. Загальні умови реабілітації включають: соціальну важливість інституту реабілітації, вдосконалення законодавства про реабілітацію, ефективне застосування правових норм, рівень поінформованості реабілітованих щодо правових норм, рівень правової свідомості та правової культури учасників процесу реабілітації.

Специфічні умови реабілітації включають: набуття чинності акту про реабілітацію; визнання органом кримінального переслідування або судом права реабілітованого на компенсацію збитків; відновлення прав і свобод, закріплених у відповідному акті про реабілітацію; роз'яснення реабілітованому щодо процесу компенсації збитків, відновлення прав і свобод; подання заяви про вимогу компенсації завданої моральної та матеріальної шкоди; дотримання прокурором обов'язку офіційно вибачитися перед реабілітованим від імені держави; прийняття реабілітованим запропонованих сум компенсації збитків; ефективне виконання актів про реабілітацію та повне відшкодування збитків; відновлення порушених прав і свобод [3, с. 366].

Зазначене дозволяє зробити висновок, що умовами реабілітації слід вважати зовнішні обставини, за наявності яких починають діяти підстави реабілітації, тобто процесуальні засоби, які підтверджують незаконність і необґрунтованість кримінального переслідування, незаконність засудження особи, її право на поновлення порушених прав та свобод і відшкодування завданої шкоди.

Аналіз юридичної літератури, вивчення матеріалів практики дозволяють виокремити низку умов виникнення права на реабілітацію. Зокрема:

1) на досудовому провадженні:

- незаконна постанова про порушення кримінального провадження;
- незаконна постанова про пред'явлення обвинувачення;
- незаконне затримання;
- незаконна постанова про застосування запобіжного заходу.

2) на стадії судового провадження:

– неправосудний вирок суду – постанова суду, ухвала судді про застосування примусового заходу медичного характеру, коли не мало місце суспільно небезпечне діяння, немає складу злочину, з приводу якого порушена справа, чи діяння не вчинене особою, щодо якої розглядається справа;

– постанова суду, ухвала судді про застосування примусового заходу виховного характеру, коли не мало місце суспільно небезпечне діяння, з приводу якого порушена справа, чи не вчинене це діяння особою, щодо якої розглядається справа [3, с. 367].

Дані аргументи свідчать про право особи на реабілітацію, коли є підтвердження факту незаконного або безпідставного кримінального переслідування, неправомірного засудження чи незаконного застосування примусових заходів виховного або медичного характеру.

Науковці дискутують щодо підстав реабілітації. Наприклад, О. Вакулік вважає, що основою для реабілітації є ухвалення рішення, яке визнає підозру, звинувачення або обвинувальний вирок незаконними чи необґрунтованими [4, с. 7]. Деякі науковці пропонують інший підхід, зокрема виділяючи кілька підстав для реабілітації учасників кримінального судочинства: по-перше, сам факт порушення їхніх прав; по-друге, виявлення обставин, що можуть бути основою для юридичного позову та підтвердження порушення прав під час кримінального судочинства (зокрема через ухвалення рішень про припинення кримінальної справи чи відмову в її порушенні через відсутність складу або події злочину); по-третє, заяву про факт порушення прав від конкретного учасника кримінального судочинства, який має певний набір процесуальних прав та обов'язків [3, с. 368].

Підставами виникнення права на реабілітацію є фактичні дані, що виключають кримінальну відповідальність і свідчать про невинуватість особи, залученої в орбіту кримінального процесу. Водночас М. Шумило визначає, що підставами для повної реабілітації є виправдувальний вирок, постанова або ухвала суду про закриття кримінальної справи [2, с. 295].

Викладене, дозволяє зробити висновок про те, що підставами виникнення права на реабілітацію є приводи або причини, які виражені в юридичному акті, за наявності яких особа має право на реабілітацію.

Вважаємо, що чинний Кримінально-процесуальний кодекс необхідно доповнити главою «Реабілітація», у якій передбачити і положення про підстави виникнення права на реабілітацію». Такими є:

I. Підставами виникнення права на реабілітацію підозрюваного, обвинуваченого є:

- постанова слідчого про закриття кримінального провадження на досудовому розслідуванні;
- постанова судді про закриття провадження під час попереднього розгляду.

II. Підставами виникнення права на реабілітацію підсудного є:

- постановлення виправдувального вироку;
- ухвала (постанова) суду про закриття кримінального провадження у зв'язку з відмовою прокурора підтримувати державне обвинувачення.

III. Підставами виникнення права на реабілітацію засудженого є:

- ухвала (постанова) суду про закриття кримінального провадження у зв'язку з відмовою прокурора підтримувати державне обвинувачення, якщо потерпілий не вимагає продовження розгляду провадження;

- ухвала касаційного суду про скасування вироку, постанови чи ухвали і закриття кримінального провадження;

- ухвала касаційного або апеляційного суду за нововиявленими обставинами та наявності доказів, які підтверджують невинуватість засудженого у вчиненні злочину, про скасування вироку постанови чи ухвали і закриття кримінального провадження.

IV. Підставами виникнення права на реабілітацію виправданого в частині мотивів і підстав виправдання є:

- ухвала апеляційного суду про зміну виправдувального вироку, постанови чи ухвали про закриття провадження, коли висновки суду першої інстанції не відповідають фактичним обставинам справи і вплинули на вирішення питання про мотиви і підстави виправдання;

- ухвала касаційного суду про зміну виправдувального вироку, постанови чи ухвали про закриття кримінального провадження з мотивів і підстав виправдання.

V. Підставою виникнення права на реабілітацію неповнолітніх, щодо яких застосовано примусовий захід виховного характеру, є постанова апеляційного суду про скасування незаконної і необґрунтованої постанови суду і закриття провадження з тих мотивів, що не було доведено вчинення суспільно небезпечного діяння особою.

VI. Підставою виникнення права на реабілітацію неосудних осіб, щодо яких застосовано примусовий захід медичного характеру, є постанова апеляційного суду про скасування незаконної і необґрунтованої постанови суду і закриття провадження з тих мотивів, що не було доведено вчинення суспільно небезпечного діяння особою [3, с. 369].

Вищевказані пропозиції реально забезпечать захист особи від незаконного та необґрунтованого кримінального переслідування та незаконного засудження.

Можемо зазначити, що застосування сучасних технологій у процесі реабілітації може значно підвищити ефективність та швидкість перегляду справ. Наприклад, цифрові інструменти можуть сприяти збору нових доказів та доступу до юридичних документів, що прискорить процес реабілітації. Крім того, інноваційні методи аналізу даних можуть допомогти ідентифікувати випадки можливого неправомірного засудження, забезпечуючи більш оперативне реагування на помилки правосуддя.

Підвищення рівня професійної підготовки суддів, прокурорів та адвокатів є ще одним важливим напрямком для поліпшення роботи інституту реабілітації. Це включає постійне підвищення кваліфікації, ознайомлення з новими підходами та правовими нормами, а також розвиток етичних стандартів у роботі з незаконно засудженими особами. Така підготовка допоможе забезпечити справедливий та об'єктивний перегляд справ і сприяти відновленню справедливості для постраждалих.

Висновки. Отже, інститут реабілітації незаконно засуджених осіб залишається актуальним і важливим елементом системи правосуддя, який має продовжувати вдосконалюватися для забезпечення ефективного захисту прав людини. Застосування сучасних технологій, розробка нових правових механізмів і підходів до реабілітації, а також підвищення рівня професійної підготовки суддів і адвокатів мають стати основою подальшого розвитку цього інституту. Інститут реабілітації незаконно засуджених осіб є важливим елементом сучасної правової системи, який сприяє відновленню справедливості та захисту прав осіб, які зазнали неправомірного засудження.

Становлення цього інституту стало важливим кроком у напрямку забезпечення гарантій дотримання прав людини, оскільки він дає можливість виправити помилки правосуддя та компенсувати збитки, завдані незаконним засудженням. Поступове вдосконалення інституту реабілітації забезпечує більшу ефективність і прозорість у процесі відновлення прав невинно засуджених.

Сучасні технології, включаючи цифрові системи для збору та аналізу даних, дозволяють прискорити перегляд справ та забезпечити об'єктивність і точність висновків. Крім того, зростає значення

міжнародних стандартів у сфері правосуддя, які спрямовують країни на забезпечення справедливого та швидкого процесу реабілітації. Для подальшого розвитку інституту реабілітації необхідно приділяти увагу підвищенню кваліфікації та професійної етики суддів, адвокатів і прокурорів, а також забезпеченню їх незалежності. Розробка нових підходів до компенсації завданих збитків і відновлення репутації незаконно засуджених є пріоритетом у цьому напрямку. Зрештою, становлення інституту реабілітації сприяє зміцненню довіри до правосуддя та підвищенню рівня захисту прав людини в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Остренко М., Осауленко О. Історичний розвиток формування інституту реабілітації. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №4. С. 310–317. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.53>.
2. Шуило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: монографія. Харків: Arcis, 2001. 320 с.
3. Наумова А.О. Умови і процесуальні підстави виникнення права на реабілітацію: проблеми законодавства і практики. Шлях успіху і перспективи розвитку. 2020. № 6. С. 366–369. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dc67a0d3-bd0b-4b80-9981-6efc1bfea187/content>.
4. Вакулік О.А. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2015. 20 с.
5. Кравчук І.І., Якимчук І.С. Реабілітація незаконно засуджених у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 367–370. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/92>.
6. Осьмак А. Інститут реабілітації незаконно засуджених осіб як важлива компонента розвитку правової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». № 1 (41), 2024. С. 243–248. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/may/35145/36.pdf>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026